

Երկրի ղեկավարականութիւնը նուազ էր: Ռուսիա իր միջինասիական կալուածքը դրաւած է մօտաւորապէս 1000 մեռեալ եւ 3000 վիրաւորով: Գլխաւոր ղեկավարութիւնը Անգլիոյ կողմէն եղաւ, որ Հնդկաստանի սիրոյն ի դործ դրաւ իր ամբողջ արուեստը:

Կովկասն է, որ, իր բոլոր նուաճումներուն մէջ, ամենէն աւելի արիւն արժած է Ռուսաստանին: Գիւլիք Քայնարջայի դաշնագրէն (1774) մինչեւ Բեռլինի դաշնագիր (1878) շրջանը, ամբողջ դար մը հարկ եղաւ՝ Թուրքերէն Կովկասի արեւմտեան կէսը կորցելու համար:

Արեւելեան կէսը, որ Պարսկաստանի կը պատկանէր, աւելի շուտ աւար ինկաւ Ռուսիոյ: ԺԸ դարու վերջը Ռուսաստան, Պօղոս Ա. ի օրով, Պարսկաստանի տեղ հաստատուեցաւ Վրաստանի մէջ իրբեւ պաշտպան պետութիւն: 1801ին իրեն կցեց երկիրը. Գիւլիստանի (1813) եւ Թիւրքմէնջայի (1828) դաշնագրերով ան կը լրացնէր պարսկական Կովկասի նուաճումը:

ՄԻԱՅԵԱԼ ԵՒ ԱՆԿԱՆ ԹՈՒՐԱՆԻԱՅԻ ԻԴԷԱԼԸ

Համաշխարհային պատերազմի սկիզբը Ռուս կառավարութիւնը, սիրաշահելու համար հպատակ բազմախիտոն ալլազգի ժողովուրդները, որոնց հաւատարմութեան պէտք ունէր սեւէ ատենէ աւելի, խոստացաւ անոնց պատերազմի յաղթական վերջաւորութենէն ետք շնորհել ազգային վարչական կարգ մը իրաւունքներ: Իսկ անմիջապէս, որպէս կանխիկ գրաւական իր բարի կամեցողութեան, անոնց տուաւ դործելու որոշ ազատութիւններ, ինչպէս պատերազմի օժանդակ ազգային կազմակերպութիւններ ստեղծելու թոյլտուութիւն, եւն.: Թուրանականներն ալ փութացին օգտուել փոխուած պայմաններէն եւ կազմակերպուել ազգայնօրէն:

Ռուսաստանի միայն եւրոպական մասի թաթարները ենթարկուած էին զինուորագրութեան, իսկ Ասիոյ Թուրանական ժողովուրդները զերծ կացուցուած էին այդ պարտականութենէն. հասկանալի քաղաքական նկատումներով Ռուս կառավարութիւնը չէր համարձակեր զէնք տալ անոնց ձեռքը: Կովկասցիներն ու Թիւրքմէնները ազատ էին կամաւորական

խումբեր կազմելու, որոնք, հարկաւ, հաշուի առնելիք ոյժ մը չէին ներկայացնէր:

Ահա՛ թէ ինչպէս Թուրանական ժողովուրդները խաղաղութեամբ ապրեցան Ռուսաստանի մէջ մինչեւ 1916: Բայց երբ այս թուին ուխազ մը հրամայեց Թիւրքիստանի եւ Քըրզըզիսթանի բնակչութեան զօրաշարժը, որուն նպատակն էր լեցնել քանուորական վաշտերը, առաջ եկան արիւնայի ապստամբութիւններ, զորս Ջօր. Քուրոփաթըին ճնշեց մեծ դժուարութեամբ: (Տե՛ս H. Altdorffer, "Die Islamischen Voelker Russlands". Der Neue Orient, Band V. Heft 3-4, Berlin).

Նոյն տարին (Յունիս 1916) Լօզանի մէջ կը դումարուէր «Ռուսաստանի Ալլազգի ժողովուրդներու Լիգ»ի համագումարը, որ աւելի ծանօթ է «Անջատողական Մահմետականներու Բօնգրէ» անունով: Այս Բօնգրէն նախադահ Ռելիքընի կ'ուղղէր կոչ մը, ստորագրուած Քաղի Արդիւրբաշիդ Իբրահիմի, Ալա Օղլու Ահմէդի, Աքշուբա Օղլու Եուսուֆի եւ Հիւսէյին Ջաղէ Ալիի կողմէ: Կոչը, յանուն Ռուսաստանի քանըհինգ միլիոն ճնշուած մահմետականներուն (թաթարներ, Բաշքըրներ, Քըրզըղներ, Սարթեր, Թաջիկներ, Թիւրքմէններ եւ Կովկասեան լեռնականներ) կ'աղերսէր, որ օգնութեան հասնին եւ զիրենք ազատեն ռուսական բռնակալութենէն:

Այս համագումարին մէջ Քըրզըզ թաթարները կը պահանջէին ազգային ու կրօնական ինքնավարութիւն: Ջրաղթայ թաթարները միեւնոյն բազմանքը կ'արտայայտէին եւ կը պահանջէին Բուխարայի եւ Խիվայի խանութիւններուն անկախութիւնը: Ամէնքը միաձայն կը յայտնէին բազմամի միանալու եղբայրակից Թուրքիային, դաշնակցային կապերով: (Տե՛ս "L'Islam et la Politique des Allies", Dr. Enrico Insabats, Paris, 1920 p. 220):

1916ին էր նոյնպէս, որ Ռուսիոյ Պետական Դումայի մահմետական անդամներու նախաձեռնութեամբ ու մասնակցութեամբ Փեթերբուրգի մէջ կազմուեցաւ «Ռուսաստանի Մահմետականներու Կեդրոնական Բիւրօն» (Նախագահ՝ Յալիկով):

«Մահմետական Բիւրօն»-ի, ուր ներկայացուցիչ ունէին բոլոր մահմետական ժողովուրդները